

Борис Стојковски
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Нови Сад

Дела Руфина Аквилејског и Теодорита Кирског као извори за црквену историју Сирмијума

Сажетак: У раду се анализирају подаци које су црквени писци Руфин Аквилејски и Теодорит Кирски у својим *Црквеним историјама* пружили за црквену историју Сирмијума. Тих података нема много и они се углавном односе на епископа Сирмијума Фотина и на порекло његовог учења, односно јереси коју је почео да проповеда. Руфин Аквилејски, поред тога, даје неке посредне податке и везане за сабор из 351. године као и податке о годинама потом. Донекле дајући додатно осветљење на оскудним изворима обасјану историју Сирмијума у овом периоду. Иако ни његових података нема много и не могу се сматрати прворазредним изворима, њихов значај је велики јер осветљавају историју Сирмијумске цркве у овом периоду, са посебним акцентом на настанак и утицаје на доктрину епископа Фотина.

Кључне речи: Сирмијум, Руфин Аквилејски, Теодорит Кирски, IV век

У историји хришћанске Цркве током IV века Сирмијум заузима више него значајно место. Овај град био је место укрштања различитих учења, али и центар аријанске јереси која је озбиљно уздрмала хришћанску васељену и младу Цркву. Ове турбулентне догађаје осветљавају и извори овог доба међу којима издвајамо овом приликом списе Руфина Аквилејског и Теодорита Кирског. Први се сматра оцем латинске црквене историје, док је други велики источни црквени отац, канонизован као светитељ у Православној цркви.

Треба напоменути да ова два црквена оца и аутора двају црквених историја нису од прворазредног значаја за аријанске и уопште христолошке распре у Сирмијуму. Њихови подаци су изузетно важни за историју аријанства уопште, а за поједине сегменте ове религијске контроверзе ова два аутора су управо и једини извори. И као црквени писци су веома значајни и оставили су дубок траг у црквеној историји, али и теологији, посебно Свети Теодорит Кирски, аутор многих богословских списа. Стога смо и издвојили ова два аутора који, иако у квантитативном пружају веома занимљиве податке за црквену историју Сирмијума у IV столећу, у квалитативном смислу. Превасходно, списи ове двојице аутора, занимљиви су и интригантни извори за историју јереси епископа Фотина, који је столовао управо на сирмијумској катедри.

Најпре рецимо неколико речи о самим ауторима.

Тираније Руфин, познат и као Руфин Римљанин или још чешће као Руфин Аквилејски, био је презвитер у граду Аквилеји, одакле му и уврежено име. Рођен је 344. или 345. године између Аквилеје и Алтинума, у граду Конкордији. Родитељи су му, највероватније, били хришћанске вере, али он сам није био крштен све до своје 28. године. Припадао је аскетском монашком кругу коме су припадали и свети Јероним и Бононије, а под покровитељством богате побожне матроне која се звала Меланија. Био је, најпре велики пријатељ светог Јеронима, а потом његов жестоки противник. Још за живота светог Атанасија Великог ишао је на поклоничко путовање у Египат, где је имао прилике да види и упозна знамените подвижнике тога доба, ученике самог Антонија Великог. Желео је тамо да остане, али је тамошњи аријански епископ прогонио монахе. У Египту је боравио шест година, а доцније се вратио и боравио још две године. По повратку из Египта, отишао је у Јерусалим где је, захваљујући фондовима које је имао на располагању од своје богате матроне Меланије, основао манастир на Јелеонској гори где је боравио све до 397. године. Тамо је подучавао хришћанске писце и доктрину хришћанске Цркве. Тада долази до обнављања пријатељства са Јеронимом, који долази у Свету земљу. У рано пролеће 397. године се са Меланијом враћа, у данашњу Италију, где публикује превод Оригенових списа и једну апологију против светог Јеронима. Године 399, после готово три деценије, враћа се у Аквилеју, где остаје девет или десет година. У свештенички ред га је увео исти епископ који га је и крстио. У првим годинама боравка у Аквилеји, због превода Оригенових списа, долази у сукоб са Јеронимом иако су обојица, супротстављајући се Аполинаријевим доктринама, били одушевљени науком знаменитог александријског теолога. Могуће је да је умро између октобра 411. и пролећа 412. године. Био је врхунски познавалац грчког језика, сјајан преводилац и врло плодан аутор, као и полемичар.¹ У његова најзначајнија дела убраја се и *Црквена историја* о којој ће овде и бити речи. Поред тога писао је и *Живот и усвојених оца*, дело које је објављено на српском језику у преводу са латинског од стране Леонеле Фундић уз редактуру и уводне речи Ксеније Кончаревић.

¹ Детаљније о његовом животу и делу в. „Life and Works of Rufinus with Jerome's Apology against Rufinus”, у: Philip Schaff, *Theodoret, Jerome, Gennadius, & Rufinus: Historical Writings*, Grand Rapids, 1892, 405-410, (даље Schaff); David Rohrbacher, *The Historians of Late Antiquity*, London-New York 2002, 93-100; Презвитер Руфин, *Књига живото и усвојених оца-Историја монаха у Египту*, Вршац, 2002, 76-77; P. Van Deun, *The Church Historians after Eusebius, Greek and Roman Historiography in late antiquity: fourth to sixth century A.D.*, (уред.) by Gabriele Marasco, Leiden, 2003, 160-167. Што се тиче Руфиновог учешћа у оригенистичким споровима в. Антон В. Карташов, *Васељенски сабори*, Београд, 2009, 169-179; уп. и о његовом животу и делу укратко William Harmless, S. J., *Desert Christians. An Introduction to the Literature of Early Monasticism*, New York, 2004, 20, 276, 278. Податке које даје о Египту в. 174, 280-281.

Црквена историја односно *Historia ecclesiastica* представља у ствари наставак Јевсевијевог *Историје Цркве*. У науци, пак, постоји доста спорова око ауторства X и XI књиге Руфинове *Црквене историје*. Овде се нећемо задржавати на овој проблематици, али треба поменути да постоји мишљење да су ове две књиге превод спис извесног Геласија, писаног на грчком језику. Међутим, вероватније је да су ове две књиге ипак Руфиново дело.²

Поменуте књиге *Црквене историје* прожете су изразито хришћанским ставовима. У X књизи, главна тема односи се на аријанске распре, док је у наредној главна тема „обрачун“ са паганизмом. Велики је противник Јулијана Апостате и слави повратак хришћанства после погибије овог императора-паганина. Хронологија му је тенденциозно збркана. Неке догађаје из епохе Константина Великог смешта у касније временске оквири, попут повратка Арија и протеривања Атанасија. Прећуткује, попут Јевсевија, негативне моменте из живота Константина, чију владавину приказује као златно доба. Упркос томе, он је поставио стандарде каснијим црквеним писцима, посебно онима који су били хришћанске апологете.³ У нашем проучавању Руфинових података везаних за Сирмијум користили смо латинско издање Миња у едицији *Patrologia latina*, као и једно боље, новије критичко издање из 1997, које је превео и приредио Филип Амидон.⁴

Први Руфинов податак занимљив за историју Сирмијума налази се у шестој глави X књиге. Ту се говори о канонима Никејског сабора и као XXI тачка каже се: *et ut Paulinistae, qui sunt Photiniani rebaptizentur*.⁵ Дакле, Руфин, овде изједначава присталице Павла из Самосате са Фотиновим следбеницима и наводи да се према канону Никејског сабора тражи њихово поново крштење. Фотин, познати епископ Сирмијума и јеретик, био је пореклом из Мале Галатије. Био је ученик Маркела, епископа анкирског и најистакнутији представник његове теологије, али је временом и свог самог учитеља повукао у своје учење. Маркел је био најближи ономе што називамо модалистичком или савелијанском теологијом. По њему Бог и Божја реч слични су човеку и његовој речи. За њега је Божија реч постојала и пре него је *изговорена*. Како налазимо у изворима, превасходно код Сократа Схоластика, Фотин у почетку није одступао од православног учења, тј. никејске догме. Постављен је за епископа Сирмијума вероватно 344. године. Био је елоквентни полиглот, популаран у народу и међу својом паством. Касније је, међутим, почео да проповеда да је Христос био чо-

² То доста убедљиво доказују, ослањајући се на бројна ранија истраживања D. Rohrbacher, нав. дело, 100-101; P. Van Deun, *истио*, 156-160.

³ Schaff, 410-417; D. Rohrbacher, *истио*, 102-107.

⁴ *Rufini Aquileiensis presbyteri in suam et Eusebii Caesariensis Latinam ab eo factam Historia*, Migne PL, col. 461-624; *The Church History of Rufinus of Aquileia by Rufinus*, Philip R., S.J. Amidon (Translator), 1997, Oxford (даље *The Church History*).

⁵ PL, col. 475; *The Church History*, 16.

век и да га је родила Марија. (Сократ Схоастик у својој *Црквеној историји* пише да је Фотин почео да учи да је *Христос само обичан човек и ништа више*). Овим учењем и уопште својом христологијом је свакако био ближи Павлу из Самосате. Усвојио је став да је Христос био само човек у коме због посебне врлине обитава Логос. Ово учење представља динамизам врло близак ономе код Павла Самосатског. На овај начин стао је у потпуну супротност и са богословљем свог учитеља Маркела. Био је осуђиван на неколико сабора током 40-их година, у Милану у два наврата 345. и 347, као и у Сирмијуму 348, али је народ града био чврсто уз свог епископа. Осуђен је, коначно, на сабору у Сирмијуму 351. године.⁶ Блискост двају христологија је сигурно навела Руфина да упореди учење Павла из Самосате са Фотиновим учењем.

Фотиново учење је у центру пажње и даљих Руфинових података који могу да буду од користи за изучавање прошлости Сирмијума. Ови подаци су, међутим, посредни. Руфин у наставку свог дела, од XIX до XXII главе, пише о Магненцијевој узурпацији изазваној незадовољством владом Констанса, о сабору у Милану и у Риминију. У XXII глави аутор даје кратку белешку о римском папи Либерију. Руфинови подаци у овим главама су у бити тачни, али је хронологија непрецизна, односно нигде се не наводе године, нити неки битнији догађаји за историју Сирмијума. Руфин не помиње ниједну сирмијумску формулу, као ни Фотиново свргавање, иако почиње овај део управо грађанским ратом и узурпацијом Магненција. Када је Констанције стигао у Сирмијум 351. године, како би одатле наставио борбе, одржан је сабор који је осудио Фотина. Папа Либерије је 352. односно 353. године сазвао у Италији нови сабор који је требало да одговори на овај Сирмијумски сабор. Милански сабор, о коме Руфин пише, састао се 355. године.⁷ Сабор у Риминију, одржан 359. године, предмет је проматрања XXI главе. На овом сабору донета је тзв. *четврта сирмијумска формула* у којој се каже да је *Син сличан Оцу у свему* (подобносушност). Император Констанције је забранио било какву расправу о суштини и акценат је стављен на сличност између Оца и Сина. Према закључцима овог сабора, Син више није потчињен Оцу, и на овај начин тријумфовала је струја епископа

⁶ Сократ Схоластик, *Историја Цркве*, Сремски Карловци, 1997, 40, 50; *The Church History*, 45; Жак Зелер, *Почеци хришћанства на Балкану*, Подгорица, 2005, 153, 250-260, за развој Фотиновог учења, али и токове сабора од 345. до 360; Miroslava Mirković, *Sirmium. Istorija rimskog grada od I do kraja VI veka*, Sremska Mitrovica, 2006, 121; Петар Милошевић, *Археологија и историја Сирмијума*, Нови Сад, 2001, 203; *The Cambridge history of early Christian literature*, уред. Frances Young, Lewis Ayres, Andrew Louth, Cambridge, 2006, 424, 432; Борис Стојковски, *Сократ Схоластик као извор за рану црквену историју Сирмијума* Споменница Историјског архива Срем, 8, Сремска Митровица, 2009, 213-215, уп. нап. 6. на 214-215 за детаљнију библиографију везану за Фотина и распре око њега, као и саме саборе.

⁷ PL, col. 493-494; *The Church History*, 53.

Валенса из Мурсе.⁸ Руфин преноси махом коректно одлуке овог сабора и пише о аријанском спору, али му недостаје прецизна хронологија догађаја, што је уосталом и карактеристика других извора. Поред тога, недостаје му било какво помињање Сирмијума, аријанских формула, које је можда и свесно прећуткивао, или му нису биле доступне.

У наставку свог дела Руфин не пружа никакве податке који би могли да осветле прошлост Сирмијума. Стога прелазимо на Теодорита Кирског, другог писца коме посвећујемо пажњу.

Теодорит је рођен највероватније 393. године у хришћанској породици у Антиохији. Стекао је свеобухватно и одлично образовање, како класично грчко, тако и хришћанско. Можда је био ученик Теодора Мопсуестијског. Био је вероватно чтец у Антиохији, иако је његов живот до доласка на катедру епископа кирског готово непознат. Од младости је често био у контакту са манастирима и монасима, али се не зна поуздано, да ли је у неком можда и живео. Са 30 година, 423. године, изабран је за епископа малог града Кира, недалеко од Антиохије. У његовом житију стоји да се за своју паству бринуо у сваком погледу, водећи рачуна и о њиховим световним, овоземаљским, потребама. Често је расправљао са јудаистима, паганима, али и присталицама различитих јереси које су у оно доба захватале Исток. Имао је веома значајну улогу и у несторијанском спору. Саставио је, или учествовао у састављању писма, Несторију у коме га охрабрује да за Богородицу користи тај назив. Међутим, био је у спору са светим Кирилом и приближио се Несторију, видевши у анатемама светог Кирила призив апוליаријевске јереси. У Кирилу и његовим антинесторијанским списима видео је главног реметиоца мира у Цркви. Напослетку се ипак усагласио са Кирилом, оставши и даље заштитник Несторија, чијем се изопштењу из Цркве јако противио. Сукобио се и са Евтихијем, а Александријци су успели око 448. године, после притиска и проповедања по египатским манастирима, да издејствују од цара да Теодорит буде склоњен са своје катедре у Киру. Теодорит Кирски је био одстрањен и са Васељенског сабора у Ефесу, тзв. *Разбојничког сабора*. Теодорит је сматрао овај сабор почетком дубоког раскола. Теодорит је на овом сабору осуђен а наређено је да се његова дела спале. Са друге стране, епископ римски и сабор Римске цркве примио је Теодорита, не прихвативши одлуке Евтихијевог суда. У то време сам Теодорит је живео у Апамијском манастиру у крајњој беди. Доласком на трон у Константинопољ императора Маркијана, прог-

⁸ О томе пише Созомен *Soz. Eccl. hist. PG, 1119-1124*; као и Сократ Схоластик, Б. Стојковски, нав. дело, 215, напомена 7 са детаљнијом библиографијом; Ж. Зелер, *исџо*, 270-271; Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1996, 69; *The Cambridge history of early Christian literature*, 304; Daniel H. Williams, *The Anti-Arian Campaigns of Hilary of Poitiers and the „Liber Contra Auxentium“*, *Church History*, vol. 61, No.1, Cambridge, 1992, 8-11; Winrich Löhr, *Western Christianities*, in: *The Cambridge history of Christianity. Constantine to c. 600*, Cambridge, 2008, 12. Назива се још и *Датширани Символ вере*, уп. А. Карташов, *исџо*, 88-89.

нани епископи могли су поново да седну на своје столице, па се Теодорит вратио у Кир. Потом је, 17. маја 451. године, за 1. септембар исте године заказан сабор у Никеји. Теодорит је враћен, а од њега је тражено само да директно анатемише Несторија, што је он покушавао да избегне. После Халкидонског сабора о његовом животу не зна се готово ништа. Последњих година живота сам је себе искључио из црквених дешавања, мада га је на то позивао папа Лав 453. године, али без успеха. Неколико година доцније, по свему судећи 457. године, Теодорит је умро. И после његове смрти вођене су распре о њему. На Западу је називан несторијанцем, а његово дело и личност потпуно су, да се тако изразимо, рехабилитовани у време цара Јустинијана, на Петом васељенском сабору. Његови списи против Кирила се узимају са задршком, а у Цркви се од тада (што је санкционисао и папа) слави као блажени борац за праву веру на Халкидонском сабору, уз задршке за нека његова богословска расуђивања, посебно она спрам светог Кирила и наравно Несторија. Био је врло плодан писац, пре свега егзегета. Тумачио је бројне књиге Старога и Новог завета, све пророке, Песму над песмама, итд. Написао је и једно дело против пагана под називом *Лечење јелинских болести или Познање јеванђеоске истиине на основу ирчке философије*. Међутим, за нас је најбитнија његова *Црквена историја*. Написана је између 449. и 450. године, највероватније пре смрти Теодосија II, а излаже од Арија до 428/429. године, односно доба Теодора и Теодота, епископа антиохијског. Дело је свакако почео да пише раније. Служио се Јевсевијем, кога и наставља, потом аквилејским презвитером о коме је већ било речи, Руфином, а могуће и Филосторгијем. Питање је да ли се користио Сократом Схоластиком (кога је вероватно и лично познавао) и Саламином Херминијем Созоменом. Користио је, без сумње, историјске радове Атанасија, а податке је узимао и од светог Јована Златоустога (пише и о преносу његових моштију у Цариград 438. године) и светог Григорија Богослова. За своју *Црквену историју*, користио се усменим изворима. Саме догађаје и податке упрошћује, добро се разуме у све црквене догађаје, што је и логично с обзиром на властиту позицију позицију. У његовим списима улога Бога је пресудна у важним догађајима, нпр. Бог и само он помажу цару у одсудној бици. Он покушава да ствари сагледа у ширем контексту Његови списи представљају важан извор за историју Цркве на Истоку.⁹ Што се наше теме тиче, списи Теодорита Кирског представљају секундарни извор, али је занимљиво сагледати у ком контексту се подаци овог значајног црквеног оца могу сагледати у односу на историју Сирмијума, посебно христолошких распри и аријанства у овом граду.

⁹ О његовом животу и делу: Schaff, 1-25; D. Rohrbacher, нав. дело, 126-135; H. Leppin, *The Church Historians (I): Socrates, Sozomenus, and Theodoretus*, Greek and Roman Historiography in late antiquity: fourth to sixth century A.D., 225-226, 228-249; Г. В. Флоровски, *Византијски оци V-VIII века*, Београд-Србиње-Ваљево, 2008, 82-106 (=Протојереј Георгије Флоровски, *Источни оци V-VIII века*, Манастир Хиландар, 2009, 76-98).

Фотиново учење, односно јерес, је и овде у центру пажње. Једини конкретни податак који је пружио Теодорит Кирски у некој непосреднијој вези са историјом Сирмијума је из пете књиге свог дела, у писму које је папа Дамазд послао извесном епископу Павлу у Македонију, у Солун. У овом писму папа излаже католичанску веру анатемишући јереси, између осталог и Фотинову. Анатема се, дакле, баца на Фотина, који је наставио Евионову јерес, према којој Христос потиче само од Богородице (Марије). Ово је једна врло занимљива опсервација. Наиме, евионити су Исуса Христа посматрали као обичног, једноставног човека, рођеног из нормалне везе човека и жене Марије. Он је био човек који је растао у врлинама и ништа више од тога. Они су у свом религијском светоназору комбиновали Тору и већ поменуто антропоцентрично посматрање Исуса Христа, коме су одрицали постојање божанске природе. Свети Иринеј их је осуђивао због *јеврејској начина живота*. Користили су посебно Јеванђеље по Матеју, али постоји и тзв. *Евионијско (Ебонијско) јеванђеље*.¹⁰ Иако је ова Теодоритова реченица, односно исечак из једног папског писма, једини директни и конкретни податак везан за црквену историју Сирмијума, веома је битан и занимљив. Док Руфин, као и Сократ, корен Фотинове јереси налазе у учењу Павла Самосатског, у овом писму, које преноси Теодорит Кирски, корен Фотиновог учења, односно кривоверја досеже у најраније векове хришћанства. Везан је за евионитску јерес, а посредно и за јудаизам, тј. јудаизирану хришћанску веру.

У наставку *Црквене историје* светог Теодорита Кирског не налазимо податке који би осветлили црквену историју Сирмијума. Међутим, и Руфин и Теодорит дају драгоцене податке везане за епископа Сирмијума Фотина, његово, од званичне Цркве, осуђено јеретичко учење, осветљавајући развој ове јереси и њене могуће корене. Иако се ова два аутора не баве конкретно историјом Сирмијума у овом периоду подаци које пружају, били директни или индиректни, дају, у оскудици извора, неке нове податке који изграђују ширу слику и контекст аријанских распри и Фотиновог учења у Сирмијуму половином IV века.

¹⁰ Frances M. Young, *Prelude: Jesus Christ, foundation of Christianity* у: *Cambridge History of Christianity*, volume 1: *Origins to Constantine*, Cambridge, 2008, 31; Joel Marcus, *Jewish Christianity*, *Cambridge History of Christianity*, volume 1, 99; Judith Lieu, *Self-definition vis-à-vis the Jewish matrix*, *Cambridge History of Christianity*, volume 1, 225.

Summary: The work deals with the two Ecclesiastical histories. One is written by Rufinus of Aquileia, and the second one by bishop of Cyprus, Theodoretus. One is considered the father of the western (Latin) church history writing, while Theodoretus is a saint in the Orthodox church and a great theologian, in spite of his connections with Origenus and his theology. Their histories are not the most important sources for the church history of Sirmium, but they provide some very interesting data. The most important information given by Rufinus of Aquileia and Theodoret are one on Photinus, the bishop of Sirmium and heretic. Rufinus in his work mentions the Council of Nicea alongside its canons. According to one follower of Paul of Samosatha should be rebaptized. Another name which he uses for them is Photinians. So, in Rufinus' work the root of the Photinian teaching is in the heresy of Paul. While on the other side Theodoretus gives a letter of pope Damasus to one bishop where he anathematized Photin, as an Ebonian, i.e. the continuator of the Ebonites' learning. This old heresy is connected with Torah and the key opinion on Jesus that he was an ordinary, plain man. Here we see the connection with Photinus. Other data provided by Rufinus of Aquileia are of secondary importance, but they also can be of some assistance while more thoroughly investigating and researching Arian controversies in Europe, and as well in Sirmium, the Arian center of the time.